

Ивана Љ. Илић Крстић¹
Весна Д. Милтојевић²
Универзитет у Нишу,
Факултет заштите на раду
Ниш (Србија)

305-055.2:338.43(497.11-12)
Оригинални научни рад
Примљен 07/11/2022
Измењен 01/12/2022
Прихваћен 04/12/2022
doi: [10.5937/socpreg56-41029](https://doi.org/10.5937/socpreg56-41029)

ОСНАЖИВАЊЕ ПОЉОПРИВРЕДНИЦА У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ: СТУДИЈА СЛУЧАЈА³

Апстракт: Оснаживање жена у пољопривреди се сагледава на основу два индикатора: контроле над производним ресурсима и одлучивању у вези са пољопривредном производњом. Циљ истраживања је утврђивање степена оснажености пољопривредница у југоисточној Србији. Пошло се од претпоставке да је низак степен оснажености пољопривредница у овом делу Србије. Емпиријским истраживањем, помоћу посебно конструисаног упитника, обухваћене су 132 пољопривреднице са територије општине Сврљиг. На основу добијених резултата уочен је низак степен оснажености жена које се баве пољопривредом, јер је низак постотак жена власник пољопривредних ресурса и самостално доноси одлуке о пољопривредној производњи. Добијени резултати су значајни јер указују на неопходност даљег испитивања степена оснажености и израчунавања индекса оснаживања жена у пољопривреди, као и на потребу предузимања одређених мера на локалном, регионалном и државном нивоу.

Кључне речи: жене, пољопривреда, оснаживање, родна једнакост

УВОД

Родна равноправност је, као један од 17 циљева одрживог развоја, нашла своје место како у Миленијумској декларацији Уједињених нација 2000. године, тако и у Агенди 2030. Овај циљ треба, између осталог, да допринесе једнаким правима жена на „економске ресурсе, као и приступ власништву и контроли над земљиштем и другим облицима имовине, финансијским услугама, наслеђем и природним ресурсима, у складу са националним законима” (Ciljevi održivog razvoja, 2018). Остваривање овако дефинисаног циља мери се процентом укупног пољопривредног становништва са власништвом над пољопривредним земљиштем, према полу; уделом жена међу

¹ ivana.ilic@znrfak.ni.ac.rs

² vesna.miltojevic@znrfak.ni.ac.rs

³ Истраживање је финансирано од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор бр. 451-03-68/2022-14/200148).

власницима или носиоцима права на пољопривредно земљиште и правним оквиром који гарантује равноправност жена на власништво над земљиштем и/или контролу. Организација за храну и пољопривреду Уједињених нација (Food and Agriculture Organization of the United Nations [FAO], 2020) препознала је значај остваривања родне равноправности у области пољопривредне производње и повезала га са остваривањем првог циља из Миленијумске декларације, света без глади, односно са неколико циљева постављених у Агенди 2030: свет без глади, сигурност хране, добро здравље, као и мир, правда и снажне институције (види: FAO, 2011, 2020). FAO је заправо експлицитно указала на неопходност оснаживања жена које се баве пољопривредом.

О родној неравноправности у пољопривреди говоре подаци на глобалном нивоу и у Србији. Према подацима УН, у свету само 13% жена има власништво над пољопривредним земљиштем (<https://www.un.org/sustainabledevelopment/gender-equality/>). Подаци за Србију су незнатно бољи, за 4,3%. Без обзира што је 17,3% власница газдинстава, свега 16% жена поседује средства за пољопривредну производњу, а куће у којима живе на селу су у 88% случајева власништво мушкараца (Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period od 2016. do 2020. godine, sa Akcionim planom za period od 2016. do 2018. godine, 2016). Ово указује на то да је неопходно предузимање подстицајних мера како би жене на селу досегле равноправност у економској, социјалној, јавној, тачније свим сферама живота и рада.

Оснаживање је концепт чије дефинисање варира у зависности од дисциплине, традиције и контекста у којем се користи. Већина дефиниција се фокусира на питања стицања моћи и контроле над одлукама и ресурсима који одређују нечији квалитет живота (Narayan, 2002). Оснаженост подразумева способност да се донете одлуке преточе у жељене акције и исходе, с обзиром на структуру друштвених околности унутар којих неко делује (Alsop et al., 2006). Одређена је способношћу актера или групе да прави сврсисходне изборе у одређеним друштвеним околностима и односи се на различите аспекте институционалног контекста. Капацитет оснаживања зависи од давања средстава, укључује психолошке, информационе, организационе, материјалне, друштвене, финансијске и људске ресурсе, и мери се правилима, законима, регулаторним оквирима, културом, нормама и понашањем формалних и неформалних институција друштва.

Родна димензија у пољопривредној производњи била је маргинализована до седамдесетих година 20. века. Захваљујући Босеруп (Boserup, 1970), скренута је пажња на родну поделу рада у пољопривреди, да би каснија истраживања, посебно у подсахарској Африци, то и доказала. Студије са краја двадесетог века показују да је, захваљујући схватању мушкараца као доминантних субјеката пољопривредне производње, дошло до негативних последица и исхода појединих пољопривредних пројеката (von Braun et al., 1989; Schroeder, 1993, нав. према Quisumbing, Meinzen-Dick, Raney, et al., 2014, р. 7, 8). На тај начин је скренута пажња на родну димензију у пољопривреди и указано да то није само питање о којем треба да се расправља у академској заједници, већ да мора да нађе своје место у развојним политикама и програмима.

Оснаженост у пољопривреди се одређује као нечија способност да доноси одлуке о питањима која се односе на пољопривредну производњу, као и приступ материјалним и друштвеним ресурсима потребним за спровођење тих одлука (Alkire et al.,

2013). Оснаживање жена у пољопривреди је релативно нов концепт. Због сложености и вишедимензионалне природе још увек не постоји широко прихваћени инструмент за његово истраживање. Према Мрежи за истраживање рода и пољопривреде Консултативне групе за међународна пољопривредна истраживања (Gender and Agriculture Research Network – CGIAR), оснаживање треба пратити преко два индикатора. Први је контрола жена над производним ресурсима као што су земљиште, стока, вода, шуме, заједничка имовина, семе, ђубрива, машине, финансијска средства, и приходи од продаје усева, стоке или шумских производа. Други је моћ доношења одлука жена у погледу коришћења времена и прихода, и њихова моћ одлучивања у групама и колективним организацијама (CGIAR, 2014).

Међународни истраживачки институт за политику хране (International Food Policy Research Institute – IFPRI), Оксфордска иницијатива за сиромаштво и људски развој (Oxford Poverty and Human Development Initiative - OPHI) и Америчка агенција за међународни развој (USAID) заједнички су развили Индекс оснаживања жена у пољопривреди (The Women's Empowerment in Agriculture Index – WEAI). Овај индекс се добија на основу података добијених анкетирањем мушкараца и жена из истог пољопривредног домаћинства на нивоу једне земље или региона (Alkire et al., 2013).⁴ WEAI процењује пет димензија оснаживања: производњу, ресурсе, приходе, лидерство и време. *Производња* се мери на основу одлука о пољопривредној производњи, односно да ли се ове одлуке доносе самостално или заједнички. *Ресурси* обухватају власништво појединца, приступ и моћ доношења одлука о производним ресурсима као што су земљиште, стока, пољопривредна опрема, трајна потрошна роба и кредити. *Приходи* као димензија оснаживања се односе на искључиву или заједничку контролу над коришћењем прихода и расхода. *Лидерство* се мери кроз чланство у економским или друштвеним групама и учешћем у јавном говору, а *време* се мери на основу расподеле времена између продуктивних и домаћих задатака и слободних активности.⁵ Поред ових пет димензија, WEAI мери родну неједнакост унутар домаћинства упоређивањем јаза између мушкараца и жене у домаћинству (Alkire et al., 2013).

WEAI индекс даје квантитативне показатеље оснаживања пољопривредница и јаза између мушких и женских чланова пољопривредног домаћинства, те је чини се оправдано питање да ли је најпогоднији за мерење концепта који је нематеријалан попут оснаживања (Kabeer, 2001). Квантитативни показатељи не могу да објасне чињеницу да иако многе жене имају право на земљиште, то је само због мањег пореза или добијања субвенција, а њихови супружници у ствари доносе све одлуке о коришћењу земљишта (Deere et al., 2013). Затим, да у циљу оснаживања

⁴ Предложени индикатори за мерење оснаживања жена у пољопривреди корелирају са индикаторима које даје ФАО: проценат људи са власништвом или сигурним правима над пољопривредним земљиштем (од укупног пољопривредног становништва), према полу; удео жена међу власницима или носиоцима права на пољопривредно земљиште, према врсти поседа, и проценат земаља у којима правни оквир (укључујући обичајно право) гарантује женама једнака права на власништво над земљом и/или контролу (<https://www.fao.org/sustainable-development-goals/goals/goal-5/en/>).

⁵ За сваку димензију дати су и индикатори (Види: Alkire et al., 2013, p. 9).

пољопривредница у многим државама жене имају лакши приступ кредитима јер микрокредитне организације преферирају жене земљораднице, али у многим случајевима кредите контролишу њихови супружници или мушки рођаци (Goetz & Gupta, 1996). Таква питања, која су суптилна и нису директно видљива играју важну улогу у повећању или ометању оснаживања и могу се обухватити само квалитативним истраживањима (Mason, 2005). У том смислу, квалитативне методе које користе дубинске, неструктуриране или полуструктуриране интервјуе су прикладније од чисто квантитативних метода за идентификацију социокултурних и верских норми и вредности које дефинишу родне односе у друштву. Ове норме и вредности су централне за разумевање оснаживања, за разлику од једноставног мерења (Rao & Woolcock, 2005). Квантитативна истраживања оснаживања су значајна јер процењују нумеричке резултате који одражавају ниво оснаживања жена у различитим друштвима. Бројчани резултати се могу користити за процену утицаја оснаживања на образовање, безбедност хране и друге резултате развоја и благостања. Међутим, квантитативна анализа није ефикасна у идентификацији фактора који доводе до таквих разлика у оснаживању жена у различитим друштвима. Квалитативне методе омогућавају аналитичарима да дубље уђу у друштвену архитектуру и идентификују формална и неформална институционална правила која доприносе родним јазовима у различитим друштвима (Rao & Woolcock, 2005).

Досадашња социолошка истраживања села у Србији баве се различитим руралним проблемима, од демографских проблема и пражњења села, преко проблема руралног развоја, секторских политика и развоја села посебно у транзиционом периоду, променама у начину производње у измењеним климатским условима, квалитетом живота на селу, до положаја појединих друштвених група у њима итд. (види нпр.: Bokić & Ćikić, 2014; Cvejić et al., 2010; Ilić Krstić & Miltojević, 2020; Ilić Krstić & Miltojević, 2022; Jelić & Jovanović, 2011; Jelić & Kolarević, 2021; Mitrović, 2002; Rajić & Jelić, 2020; Stojšin, 1999, 2021; Ćeriman, & Milutinović Bojanić, 2016; Ćikić, 2013; Šljukić, 2006; Šljukić & Šljukić, 2012, 2019). Мада се у неким од њих директно или индиректно указује на постојање родне димензије пољопривредне производње (види нпр.: Babović, 2014; Babović & Vuković, 2008; Vladojević, 2010), чини се да се проблемима родног јазу у овој делатности⁶ и посебно мерама за оснаживање пољопривредница не посвећује довољно пажње.

У циљу утврђивања степена оснажености пољопривредница у Србији, а имајући у виду индикаторе CGIAR-а, као и WEAI димензије оснаживања пољопривредница, потражили смо одговоре на следећа питања: ко је власник земљишта и машина, ко

⁶ ФАО је сачинила анализу родне равноправности у пољопривредном сектору и процесима руралног развоја. Подаци указују на значајне родне разлике у руралним подручјима у различитим димензијама, укључујући приступ имовини, економско учешће, улоге и добитке од пољопривредне производње, остваривање низа социјалних права, политичко учешће, приступ социјалним услугама, стил живота и отпорност климатским променама и ванредним ситуацијама. Такође, указано је на територијални диспарат у показатељима, мере подршке, али и на немогућност да се на основу доступних података дају процене о њиховој ефикасности, и истакнута је потреба за дубинским истраживањима на репрезентативним узорцима како би се боље разумеле родне неједнакости у овој делатности (FAO, 2021).

доноси одлуке о пољопривредној производњи, ко одлучује о новцу за подмиривање свакодневних потреба, колико времена жене проводе обављајући пољопривредне радове и које кућне послове обављају искључиво оне.

Пошло се од опште хипотезе да је низак степен оснажености пољопривредница у југоисточној Србији. На основу ње постављене су следеће посебне претпоставке: 1. жене су мањински власници ресурса за пољопривредну производњу; 2. пољопривреднице мањински самостално одлучују о пољопривредној производњи и располагању средствима домаћинства; 3. године живота и образовни ниво жена утиче на њихов степен оснажености.

МАТЕРИЈАЛ И МЕТОД

Резултати приказани у овом раду су резултат ширег истраживања под називом „Капацитети адаптације на климатске промене жена у руралним областима југоисточне Србије”, спроведеног у период од октобра 2021. до фебруара 2022. године. У датим околностима пандемије болести ковид 19, определили смо се за квантитативно истраживање, без обзира што су квалитативна истраживања много погоднија за испитивање оснаживања пољопривредница.

Случајним узорком обухваћене су 132 испитанице Нишавског округа, које живе на територији општине Сврљиг. Од 132 испитанице, највећи број има средње образовање – 48,5%, високо образовање има 33,3% и 18,2% ниже образовање. Испитанице се претежно баве повртарством на отвореном – 57,7%, а знатно мањи проценат пластеничком производњом – 18,2%, воћарством 37,9%, и мање од 10% само виноградарством и другом производњом (гајењем лековитог биља, расадништвом и сл.).

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Родна димензија власништва над производним ресурсима

Од укупног броја испитаница свега 25,7% жена су власнице пољопривредног земљишта. Већински, чак у 70,5% случајева, су то мушкарци, супруг или други мушки чланови домаћинства. Свега 3,8% испитаница су власнице земљишта са супругом (Табела 1).

Добијени подаци показују да постоји веза између година живота испитаница и власништва над земљом ($\chi^2 = 21,598$, $df = 8$, $Asymp. Sig. = ,006$). Што су испитанице млађе, то су ређе власнице пољопривредног земљишта. Свега 15,9% најмлађих испитаница (од 18 до 35 година) поседује земљиште и тај проценат расте са годинама живота, тако да су 22,9% испитаница старих између 36 и 65 година власнице, а старијих од 65 година – 38,9%. Када се ради о првој групи испитаница, најчешће је власник неки мушки члан домаћинства (отац, брат, свекар), чак у 50% случајева, а код друге две групе најчешће је власник супруг (44,3% и 44,4%). На основу добијених података није утврђена веза између степена образовања пољопривредница и власништва над земљом.

Власништво над земљиштем зависи и од традиционалног обрасца наслеђивања. Овај индикатор у мерењу оснаживања жена и родне једнакости у пољопривреди најбоље осликава ситуацију пољопривредница у подручју југоисточне Србије. Више од 60% испитаница није наследило ништа од родитеља, при чему се 11,4% изјаснило да је целокупну имовину наследио брат, док је 22,7% наследило земљу, а 12,1% земљу и кућу (Табела 2).

Интересантан је податак да се без обзира на власништво, већина испитаница, чак 72,2%, изјаснила да је власник неког средства за рад/производњу. Најчешће су то мото-култиватор (40,2%), трактор (38,6%) и прикључне машине (26,5%).

Доношење одлука у пољопривредном домаћинству

На основу добијених података утврђена је веза између власничког статуса над земљиштем и одлучивања о пољопривредној производњи ($\chi^2 = 75,197$, $df = 20$, $Asymp. Sig. = ,000$), при чему године живота и образовања испитаница нису од значаја. Добијени подаци показују да у 21,9% случајева мушка особа доноси одлуке (супруг пољопривреднице или неки други мушки члан домаћинства) (Табела 3).

Значајан је податак да у 47% случајева одлуке о пољопривредној производњи доносе супружници заједно. Међутим, без обзира на власнички статус, свега 9,1% доноси самостално одлуке о пољопривредној производњи. Да су одлуке мушких чланова домаћинства пресудне када се одлучује о пољопривредној производњи показује податак да мушкарци три пута чешће доносе одлуке када су жене власници пољопривредног земљишта него што то чине жене када су мушкарци власници (Графикон 1).

Слични подаци су добијени и када се ради о одлучивању о распореду пољопривредних радова. Већински, одлуке доносе супружници заједно. Подаци указују да ипак више мушкарци самостално, било да се ради о супругу или другом мушком члану домаћинства, доносе одлуке о распореду пољопривредних радова – 16,6%, у односу на жене – 10,6% (Табела 4).

Власништво над земљиштем се показало као значајан фактор остваривања права на социјално и пензионо осигурање ($\chi^2 = 43,009$, $df = 12$, $Asymp. Sig. = ,000$). Мада највећи проценат испитаница своје право на здравствено и пензионо осигурање остварује преко супруга или неког другог мушког члана домаћинства – 49,3%, 28,8% остварује ово право као регистрована пољопривредница, а петина, 21,2%, као незапослено лице. Важно је поменути да 60% испитаница које су власнице земљишта остварују ова права као регистроване пољопривреднице, као и 32% испитаница које су се изјасниле да је њихов супруг власник земљишта.

Моћ жена које се баве пољопривредом да донесу одлуку о распоређивању новца за свакодневну потрошњу пропорционално је несразмерна пословима које само оне обављају поред пољопривредних, а односе се на домаћинством. Више од 80% испитаница се изјаснило да се, осим пољопривредом, искључиво оне баве припремањем хране (кувањем), прањем судова и чишћењем куће, а преко 70% пеглањем веша. У модерним друштвима се очекује да са бројем задужења које обављате расте и моћ коју имате у формалним и неформалним друштвеним групама. Међутим, у традиционалним друштвима није тако. Обавезе које жене имају ван пољопривредне

производње не подразумевају и већу моћ одлучивања при распоређивању новца. Мада је заједничко одлучивање о новцу за свакодневну употребу најчешће међу супружницима и заједничка одлука више чланова домаћинства, значајан је податак да када се ради о самосталном одлучивању ипак скоро три пута више жена у односу на мушкарце доноси одлуку (Табела 5).

На основу добијених података утврђена је веза између власништва над земљом и одлучивања о распоређивању новца за свакодневну потрошњу ($\chi^2 = 94,985$, $df = 20$, *Asymp. Sig.* = ,000), као и између година живота и одлучивања ($\chi^2 = 18,606$, $df = 10$, *Asymp. Sig.* = ,046), и образовања и одлучивања ($\chi^2 = 19,664$, $df = 10$, *Asymp. Sig.* = ,033).

Охрабрује податак да, када се ради о заједничком власништву, новац за свакодневну потрошњу у највећем проценту распоређују жене, као и да већински о распоређивању новца одлучују заједнички када је власник жена, односно мушкарац. Власнице земље чешће одлучују самостално о распоређивању новца за свакодневну потрошњу у односу на мушкарце власнике земље (Графикон 2).

Код све три старосне групе испитаница доминира заједничко одлучивање о распоређивању новца за свакодневну употребу (18–35: 52,3%; 36–65: 60%; старијих од 65: 38,9%). Интересантан је податак да у домаћинствима испитаница старости од 36 до 65 година старости најмањи проценат (8,6%) самостално одлучује, нешто већи проценат најмлађих (11,4%) и највећи проценат најстаријих испитаница (27,8%).

Добијени подаци показују да са степеном образовања расте и заједничко одлучивање о распоређивању новца. Мање од половине испитаница са основним и средњим образовањем се изборило за ово право (41,7% и 45,3%). За разлику од њих, чак 75% испитаница са вишим и високим образовањем заједнички са супругом одлучује о распоређивању новца. Значајан је и податак да самостално о овоме не одлучују мушкарци, било да се ради о супружнику или другом мушком члану домаћинства, када се ради о испитаницама са вишим и високим образовањем, као и да проценат расте са нижим степеном образовања. Тако мушки чланови домаћинства одлучују када су у питању испитанице са средњим образовањем у 15,6% случајева и нешто већи проценат када су у питању испитанице са основним образовањем, 16,6% (Графикон 3).

Највећи проценат испитаница проводи до 5 радних дана обављајући пољопривредне радове, 68,9%, а није занемарљив ни проценат (18,9%) оних које читаву недељу проводе у обављању ових послова (Табела 6).

Додамо ли томе кућне обавезе (кување, прање судова, чишћење и сређивање куће и пеглање), што је по изјавама 2/3 испитаница искључиво њихова обавеза, уз 1/3 испитаница које искључиво воде бригу о малој деци и старима, као и обавезама школараца, јасно је да им остаје мало времена за учешће у јавном животу и друштвеним организацијама. Зато не чуди што се чак 64,4% испитаница изјаснило да није чуло да се неке институције у њиховој општини баве едукацијом жена о пољопривредној производњи, као и да 67,4% испитаница никада није учествовало у некој радионици о пољопривредној производњи коју су организовали надлежни органи њихове локалне самоуправе или струковне организације.

На основу добијених података дошло се до сазнања да постоје разлике у степеном сазнању о постојању институција које се у њиховој општини баве едукацијом о пољопривредној производњи и година живота. Интересантно је да највише сазнања

имају најстарије испитанице (Н = 18, 11,1%), нешто мање старости од 36 до 65 година (Н = 70, 10%) и најмање најмлађих од 18 до 35 година (Н = 44, 2,3%). Без обзира што поседују ово сазнање, ипак ниједна најстарија испитаница није учествовала у едукацијама које су организовале институције, што се може објаснити њиховим годинама, док је 7,1% испитаница старости од 36 до 65 година присуствовало едукативним програмима. Такође, утврђено је да најобразованије испитанице поседују највише информација о институцијама у њиховој општини које се баве едукацијом о пољопривредној производњи, мада је тај постотак мали. Свега 9,1% испитаница са вишим и високим образовањем поседује ове информације, 7,8% са средњим образовањем и 4,2% са основним. Истовремено, чак 25% испитаница са вишим и високим образовањем учествовало је у едукативним програмима, 3,1% са средњим и ниједна испитаница са основним образовањем.

ДИСКУСИЈА

Улога и моћ одлучивања жена у пољопривреди је умногоме одређена географским, културним и историјским факторима друштвене заједнице у којој дела жена која се бави пољопривредном производњом. Најчешће нису власнице пољопривредног газдинства или су само власнице на папиру ради неких олакшица и субвенција, не доносе одлуке о процесу пољопривредне производње и не управљају другим неопходним ресурсима за пољопривредну производњу. Неки подаци показују да око 9% жена пољопривредница у свету нема право својине над земљом због патријархалног система у друштву (UN, 2020). Посебно, недостатак власништва над земљом не дозвољава женама пољопривредницама да се обрате банкама за институционалне кредите, јер банке углавном третирају земљиште као власништво. Према резултатима пописа пољопривреде у Србији из 2012. године, 18,1% пољопривредног земљиштва је у власништву жена, али су то већином парцеле мање до 2 ха. „Истовремено, 63% жена које живе на селу је радно ангажовано у пољопривреди, док је 86% формално запослено на газдинствима мушкарци“. Највећи проценат, 84% жена на селу, нема никакву имовину, а од жена које имају имовину, 40% поседује читаву парцелу, док 12,6% поседује половину, а 8,4% мање од половине парцеле” (Rodna analiza sa predlogom indikatora, 2020, стр. 5).

Према подацима за 2019. годину, 35,5% жена у Србији су власнице или су-власнице пољопривредног земљишта (Postizanje indikatora 5.a.2 COR na Zapadnom Balkanu i šire, 2022, стр. 14), а подаци добијени нашим истраживањем су мањи, 26,5%. Правни оквир Србије не гарантује само једнака права наслеђивања, већ и заједнички упис над земљиштем, као и друга права која је сврставају у државе које пружају висок ниво родне равноправности у власништву и/или контроли над земљиштем (Postizanje indikatora 5.a.2 COR na Zapadnom Balkanu i šire, 2022, стр. 10),⁷ те добијени

⁷ За разлику од Србије, Црна Гора и Северна Македонија су сврстане у државе са средњим нивоом гаранција за родну равноправност у власништву и/или контроли над земљиштем, а Босна и Херцеговина са ниским (Postizanje indikatora 5.a.2 COR na Zapadnom Balkanu i šire, 2022, стр.10).

резултат не изненађује. Југоисточна Србија је у културолошком смислу средина која се ослања на традиционалне обрасце када је пољопривредна производња у питању. Власништво над земљиштем зависи и од традиционалног обрасца наслеђивања, по којем је наследник пољопривредног земљишта мушког пола, тачније брат у чију корист се припаднице женског пола најчешће одричу свог дела земљишта на које имају право по закону Републике Србије. Углавном се сматра да мушки члан домаћинства треба да буде носилац власништва и да доноси одлуке о пољопривредној производњи. О постојању родног јаза у пољопривреди у општини Сврљиг указују и подаци о носиоцима породичних газдинстава према попису из 2012. године, према којима је скоро пет пута више мушкараца власника породичног газдинства, у односу на жене (http://popispoljoprivrede.stat.rs/?page_id=6221). Међутим, о постојању родног јаза говоре и подаци који се односе, како је поменуто, на читав свет. Према последњим подацима, у Европи свега око 30% пољопривредних газдинстава воде жене (Fanelli, 2022). Да је власништво над земљом условљено годинама живота показују наши резултати, као и анализа на нивоу Србије, по којима су жене млађе од 35 година само у 18,5% случајева носиоци породичног газдинства, при чему су жене старије од 65 година чешће власнице у региону југоисточне Србије него у региону Војводине. Оваква власничка структура на нивоу државе, када се ради о годинама живота, објашњава се традицијом (најстарији члан наслеђује породично газдинство), као и миграционим кретањима мушке радне снаге и незаинтересованости за бављење овом делатношћу (FAO, 2021, p. 29).

Међутим, треба имати у виду да решавање родних неједнакости у пољопривреди подразумева више од брисања неједнакости у власништву над земљиштем. Од значаја је да ли жене имају контролу над коришћењем ових ресурса једнако као и мушкарци, да ли учествују у доношењу одлука у вези са самом производњом и улагањима у производњу, да ли могу да користе одређене бенифиције ради повећања производње и прихода, да ли имају приступ информацијама у вези са овом врстом производње (Huyer, 2016). Према једном ранијем истраживању, 16,8% испитаница је доносило одлуке о пољопривредној производњи, у 50,8% то је чинио супруг испитанице, у 3,5% одлуке су доносили заједнички, други мушки члан домаћинства је то чинио у 17,2% случајева, свега у 2,3% случајева је то чинио неки други женски члан, а у 9,4% одлуке је доносило више чланова заједнички (Babović & Vuković, 2008). Мада охрабрује податак у нашем истраживању да у 47% случајева одлуке о пољопривредној производњи доносе супружници заједно, забрињава податак да, без обзира на власнички статус, свега 9,1% доноси самостално одлуке о пољопривредној производњи. Да су одлуке мушких чланова домаћинства пресудне када се одлучује о пољопривредној производњи показује и податак да мушкарци три пута чешће доноси одлуке када су жене власнице пољопривредног земљишта него што то чине жене када су мушкарци власници. Мада је доминантно заједничко одлучивање супружника о распореду пољопривредних радова, на основу добијених података ипак већи проценат мушких чланова у односу на женске самостално доноси одлуке. Слично је и са доношењем одлука о распоређивању новца за свакодневну потрошњу. Без обзира на добијене податке који су повољнији од података добијених претходним истраживањем, одлучивање је родно обојено. Одлучивање о пољопривредној производњи и распореду

пољопривредних радова може се повезати са опремом која се користи током производње. Наиме, женама је тешко да управљају већином пољопривредних машина, јер механизација није родно прилагођена.

Можемо резимирати, да жене у пољопривреди у југоисточној Србији у највећем проценту нису власнице пољопривредног газдинства, не поседују у високом проценту средства за пољопривредну производњу, не доносе самостално одлуке о самом процесу пољопривредне производње, распореду пољопривредних радова и новцу за свакодневну потрошњу. Такође, већински обављају остале послове у вези са домаћинством, што свакако утиче на њихову слабу информисаност и учешће у активностима локалне самоуправе, усмерене ка оснаживању жена пољопривредница.

ЗАКЉУЧАК

Жене на селу обављају пољопривредне активности на различите начине у зависности од њиховог социоекономског статуса, раде на својој земљи као власнице пољопривредног газдинства или су најчешће помажући члан на пољопривредном газдинству супруга или неког другог мушког члана домаћинства. Пољопривреда омогућава женама да сруше друштвене баријере тако што ће себи зарађивати за живот, нарочито у руралним областима где су могућности за рад у другим областима ограничене. Међутим, старе предрасуде и породични отпор спречавају жене да постану финансијски и социјално независне, па се тако, иако им пољопривреда нуди могућност да се ослободе ових ограничења и изграде сигуран живот, још увек нису ослободиле стега традиционалних културолошких образаца.

Подаци добијени нашим истраживањем потврдили су прву посебну претпоставку да су жене мањински власници ресурса за пољопривредну производњу. Друга посебна претпоставка је делимично потврђена, јер на основу добијених података најчешће је заједничко одлучивање супружника и више чланова домаћинства о пољопривредној производњи, распореду пољопривредних радова и распоређивању средстава за свакодневну потрошњу. Трећа посебна претпоставка је такође делимично доказана, јер само у неким димензијама оснаживања године живота и образовни ниво утичу на степен оснажености пољопривредница. У складу са овим може се закључити да је и генерална хипотеза делимично доказана.

Без обзира што подаци добијени нашим истраживањем указују да постоји извештан степен оснажености пољопривредница, ипак на подручју на коме је извршено истраживање бављење пољопривредом је родно обојена делатност. Анализа родних неједнакости у Европи показује да је образовање кључни фактор за премошћивање родног јаза у пољопривредном сектору (Fanelli, 2022), а с обзиром да План развоја општине Сврљиг 2021–2028. као један од приоритетних циљева наводи развој пољопривреде и рурални развој, у коме жене нису препознате као циљна група (Plan razvoja opštine Svrlijig 2021–2028, 2021), посебну пажњу треба обратити на едукативне програме усмерене ка оснаживању жена које се баве пољопривредом и на развој капацитета за оснаживање жена, чиме би се остварила родна једнакост у овој делатности.

Резултати нашег истраживања доприносе разумевању географског обима родне обојености пољопривредне производње представљањем емпиријских доказа о родној

неравноправности у пољопривреди у југоисточној Србији. Резултати откривају културолошке трендове који су заступљени у овој географској области Балкана. Развојни програми стога треба да буду одређени географско-културолошким одликама подручја у којем се доносе смернице глобалне политике.

Основно ограничење овог истраживања је немогућност генерализације добијених података, јер је спроведено само у једној општини југоисточне Србије. Друго ограничење је употреба инструмента који омогућава само приказ квантитативних података, чиме се не могу прикупити подаци о стварном положају жена у пољопривреди.

Имајући у виду препоруке о неопходности интеграције квантитативних и квалитативних метода у испитивању оснажености жена које се баве пољопривредом, у будућим истраживањима треба приступити квантитативном и квалитативном истраживању оснаживања жена пољопривредница у више региона у Србији. Примена ових метода омогућила би утврђивање родног јаза, упоређивање са подацима о родном јазу у пољопривреди у осталим државама, а добијени подаци могли би да се користе за конципирање политике развоја у области пољопривреде и родне равноправности.

Ivana Lj. Ilić Krstić¹
Vesna D. Miltojević²
University of Niš, Faculty of Occupational Safety
Niš (Serbia)

WOMEN FARMERS' EMPOWERMENT IN SOUTH-EASTERN SERBIA: A CASE STUDY³

(Translation *In Extenso*)

Abstract: Women's empowerment in agriculture is discussed on the basis of two indicators: control over production resources and decision-making about agricultural production. The aim of this study is to determine the degree of empowerment of women farmers in South-eastern Serbia. The initial assumption is that the degree of empowerment of women farmers in this part of Serbia is low. The empirical study, conducted using a specially designed questionnaire, encompassed 132 women farmers in the Municipality of Svrljig. The results indicate a low degree of empowerment among women who participate in agricultural production, because a low percentage of the women own agricultural resources and make independent decisions about agricultural production. Such results are significant, as they emphasise the need for further examination of the degree of empowerment and calculation of women farmers' empowerment index, as well as the need for taking specific measures at the local, regional, and national levels.

Keywords: women, agriculture, empowerment, gender equality.

INTRODUCTION

As a sustainable development goal, gender equality was included both in the 2000 UN Millennium Declaration and in Agenda 2030 among the 17 sustainable development goals. This goal is supposed, *inter alia*, to contribute to women's "equal rights to economic resources, as well as access to ownership and control over land and other forms of property, financial services, inheritance and natural resources, in accordance with national laws" (Sustainable Development Goals, 2018). The achievement of the goal defined in this

¹ ivana.ilic@znr fak.ni.ac.rs

² vesna.miltojevic@znr fak.ni.ac.rs

³ The research is funded by Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia (Contracts No. 451-03-68/2022-14/ 200148)

manner is measured as the percentage of the total agricultural population with agricultural land ownership according to sex, the share of women among owners or land rights bearers, and the legal framework guaranteeing women's equal rights to land ownership and/or control (Food and Agriculture Organization of the United Nations [FAO], 2020). The UN Food and Agriculture Organization (FAO) has recognised the importance of achieving gender equality in agricultural production and associated it with the achievement of Goal 1 in the Millennium Declaration – eradicate poverty and hunger – and with several Agenda 2030 goals, such as zero hunger, food security, good health and well-being, as well as peace, justice, and strong institutions (see Food and Agriculture Organization of the United Nations [FAO], 2011, 2020). In fact, FAO explicitly stated the necessity of women farmers' empowerment.

The data presented at the global level and for Serbia reveal the gender inequality in agriculture. According to the UN data, only 13% of women in the world own agricultural land (<https://www.un.org/sustainabledevelopment/gender-equality>). The data for Serbia show a slightly higher percentage, by 4.3%. Regardless of the 17.3% of women farmers owning land in Serbia, only 16% of the women own equipment for agricultural production, and the houses in which they live in rural areas are owned by men in 88% of the cases (National Gender Equality Strategy for the 2016-2020 Period with the Action Plan for the 2016-2018 Period, 2016). This indicates that women in rural areas need incentives in order to attain equality in the economic, social, public, or generally all other spheres of life and work.

Empowerment is a concept whose definition varies depending on the field of study, tradition, and the context in which it is used. Most definitions focus on the issues of taking the power and control over decisions and resources that determine one's quality of life (Narayan, 2002). Empowerment involves the ability to materialise the made decisions into desired actions and outcomes in accordance with the structure of social circumstances under which the actions are taken (Alsop, Bertelsen, Holland, 2006). It is determined by the ability of the actors or groups to make purposeful choices under specific social circumstances and it pertains to different aspects of the institutional context. The capacity of empowerment depends on the provision of assets, including psychological, informational, organisational, material, social, financial, and other resources, and it is measured using rules, laws, regulatory frameworks, culture, norms, and behaviours of formal and informal societal institutions.

The gender dimension in agricultural production was marginalised until the 1970s. Thanks to Boserup (Boserup, 1970), the pronounced gender division of labour in agriculture came into focus, only to be confirmed in subsequent studies, especially those conducted in Sub-Saharan Africa. Late 20th-century studies showed that the acceptance of men as the dominant subjects in agricultural production led to negative consequences and outcomes for certain agricultural projects (von Braun et al., 1989; Schroeder, 1993, cited in Quisumbing, Meinzen-Dick, Raney, et al., 2014, pp. 7-8). Thus, attention was finally focused on the gender dimension in agriculture, indicating that it was an issue not only to be discussed in the academic community, but also to be included in development policies and programmes.

Empowerment in agriculture is defined as the ability to make decisions about matters related to agricultural production, as well as access to material and social resources needed to carry out those decisions (Alkire, Meinzen-Dick, Peterman, Quisumbing, Seymour,

Vaz, 2013). Women's empowerment in agriculture is a relatively recent concept. Owing to its complexity and multidimensional nature, there is still no widely-accepted research instrument for its examination. According to the CGIAR Gender and Agriculture Research Network, empowerment should be measured on the basis of two indicators. The first is women's control over production resources such as land, livestock water, forests, common property, seeds, fertilisers, machinery, financial assets, and the income from crop, livestock, or forest product sales. The second is women's participation in decision-making about their own labour and income, and within groups or collective organisations (CGIAR, 2014).

The International Food Policy Research Institute (IFPRI), the Oxford Poverty and Human Development Initiative (OPHI), and the United States Agency for International Development (USAID) jointly developed the Women's Empowerment in Agriculture Index (WEAI). The index is obtained on the basis of surveys of men and women from the same households in a country/region (Alkire et al., 2013).⁴ The WEAI assesses five domains of empowerment: production, resources, income, leadership, and time. *Production* is measured on the basis of decisions about agricultural production and whether these are made individually or jointly. *Resources* concern an individual's ownership of, access to, and decision-making power over production resources such as land, livestock, agricultural equipment, consumer durables, and credit. *Income* refers to individual or joint control over the use of income and expenditures. *Leadership* is measured through membership in economic or social groups and participation in public speaking, while *time* is measured on the basis of how much time is allocated for productive and domestic tasks and on the satisfaction with available leisure time.⁵ In addition to the five domains, the WEAI measures intrahousehold gender inequality by comparing the gap between the man and the woman in a household (Alkire et al., 2013).

The WEAI provides quantitative indicators of women farmers' empowerment and of the gap between male and female members of agricultural households, which is why it can justifiably be asked if the index is best suited to measure a non-material concept such as empowerment (Kabeer, 2001). Quantitative indicators cannot explain the fact that even though many women formally own land, it is only to receive tax reductions or subsidies, while in reality it is the husbands that still make all the decisions regarding land use (Deere, Oduro, Swaminathan, & Doss, 2013). Furthermore, the indicators cannot explain the fact that, in order to empower women farmers, many countries grant women loans more easily because microloan organisations prefer women farmers, but in many cases the husbands or male relatives control the loan repayments (Goetz & Gupta, 1996). Such subtle and not clearly visible issues play an important role in either advancing or hindering empowerment, and they can only be examined through qualitative research (Mason, 2005). In that respect, qualitative methods that use in-depth, unstructured, and semi-structured interviews

⁴ The proposed indicators for measuring women's empowerment in agriculture correlate with the FAO indicators: percentage of people with ownership or secure rights over agricultural land (out of the total agricultural population), by sex; share of women among owners or rights bearers of agricultural land, according to the type of tenure; and percentage of countries in which the legal framework (including customary law) guarantees women's equal rights to land ownership and/or control (<https://www.fao.org/sustainable-development-goals/goal-5/e n/>).

⁵ Indicators are provided for each domain (see Alkire et al., 2013, p. 9).

are more suitable than the purely quantitative methods for identifying socio-cultural and religious norms and values that define gender relations in a society. Compared to simple measurement, these norms and values are crucial for the understanding of empowerment (Rao & Woolcock, 2005). Quantitative studies of empowerment are also important, because they evaluate the numerical results that reflect the degree of women's empowerment in different societies. Numerical results can be used to assess the impact of empowerment on education, food security, and other results of development and well-being. However, quantitative analysis is inefficient at identifying the factors causing such differences in women's empowerment in different societies. In contrast, qualitative methods provide analysts with a deeper insight into the social architecture, allowing them to identify formal and informal institutional rules that contribute to gender gaps in different societies (Rao & Woolcock, 2005).

Previous sociological studies of Serbian villages focused on a variety of rural issues, from demographic problems and rural depopulation, through the issues of rural development, sectoral policies, and village development, especially during the transitional period, changes in production methods in changing climatic conditions, and rural quality of life, to the status of specific rural social groups, etc. (see e.g.: Bokić & Čikić, 2014; Cvejić et al., 2010; Ilić Krstić & Miltojević, 2020; Ilić Krstić & Miltojević, 2022; Jelić & Jovanović, 2011; Jelić & Kolarević, 2021; Mitrović, 2002; Rajić & Jelić, 2020; Stojšin, 1999, 2021; Čeriman, & Milutinović Bojanić, 2016; Čikić, 2013; Šljukić, 2006; Šljukić & Šljukić, 2012, 2019). Even though some of these studies directly or indirectly refer to the gender dimension in agricultural production (see e.g.: Babović, 2014; Babović & Vuković, 2008; Blagojević, 2010), it would appear that little attention is devoted to the gender gap issue in this field of activity⁶ and especially to the measures for women farmers' empowerment.

To determine the degree of women farmers' empowerment in Serbia while considering the CGIAR indicators and the WEAI domains of women farmers' empowerment, the authors of this paper sought to answer the following questions: who owns the land and machinery, who makes decisions about agricultural production, who makes decisions about the money for everyday needs, how much time women spend on agricultural tasks, and which chores are carried out exclusively by women.

The general hypothesis is that the degree of women farmers' empowerment in South-eastern Serbia is low. Based on the general hypothesis, three specific hypotheses were formulated: (1) the minority of women have ownership of agricultural production resources; (2) the minority of women farmers make independent decisions about agricultural production and management of household assets; and (3) women's age and education level influence their degree of empowerment.

⁶ FAO conducted an analysis of gender equality in agriculture and rural development processes. Their data indicate that there are significant gender gaps in rural areas across different dimensions, including access to assets, economic participation, roles in and gains from agricultural production, exercise of a range of welfare rights, political participation, access to social services, lifestyle, and resilience to climate change and emergencies. The analysis also reveals regional disparities in the indicators and the inability to use available data to assess the efficiency of support measures, and it emphasises the need for in-depth research on representative samples to better understand the agricultural gender gaps (FAO, 2021).

MATERIAL AND METHOD

The present study is part of a larger research project, entitled *Capacities of Women's Climate Change adaptation in Rural Areas of South-eastern Serbia*, conducted from October 2021 through to February 2022. Given the COVID-19 constraints, quantitative methodology was selected for the study, regardless of the fact that qualitative methods are much better suited for investigating women farmers' empowerment.

The random sample comprises 132 female respondents from the Nišava District, specifically from the Municipality of Svrlijig. By education, 48.5% completed secondary education, 33.3% higher education, and 18.2% only primary or lower education. The respondents are mainly involved in outdoor olericulture (57.7%, with significantly fewer practising greenhouse olericulture (18.2%) and pomology (37.9%), whereas fewer than 10% are involved in only viticulture or another activity (growing medicinal plants, nursery production, and so on).

RESULTS

Gender dimension of ownership of production resources

Out of the total number of respondents, only 25.7% own agricultural land. In most cases (70.5%) the owners are men, either a husband or another male member of the household. Only 3.8% of the respondents co-own land with their husbands ([Table 1](#)).

The obtained data indicate that there is a relation between the respondents' age and land ownership ($\chi^2=21.598$, $df=8$, Asymp. Sig.= .006) – the younger the respondents, the less likely they are to own agricultural land. Only 15.9% of the youngest respondents (aged 18 to 35) own land, and the percentage increases with age, so that land is owned by 22.9% of the respondents aged 36 to 65 and by 38.9% over 65. In the youngest group of respondents, a male household member (father, brother, father-in-law) is most often the owner (50%), whereas in the two older groups, the husband is usually the owner (44.3% and 44.4%, respectively). The data showed no relationship between the respondents' level of education and land ownership.

Land ownership also depends on the traditional inheritance scheme. This indicator of women's empowerment and gender equality in agriculture best depicts the status of women farmers in South-eastern Serbia. Over 60% of the respondents did not inherit anything from their parents, whereby 11.4% stated that the entire property was inherited by their brother, while 22.7% did inherit only land and 12.1% inherited both the land and the homestead ([Table 2](#)).

Interestingly, regardless of the ownership, the majority of the respondents (72.2%) stated that they owned a piece of work/production equipment, most often a cultivator (40.2%), a tractor (38.6%), and attachments (26.5%).

Decision-making in agricultural households

The obtained data showed a relationship between land ownership and decision-making regarding agricultural production ($\chi^2=75.197$, $df=20$, Asymp. Sig.= .000), whereby respondents' age and education were of no significance. According to the data, in 21.9% of the cases, a male household member (husband or other) makes the decisions ([Table 3](#)).

It is noteworthy that in 47% of the cases, both spouses are involved in the decision-making process. However, regardless of the ownership status, only 9.1% of the respondents make independent decisions about agricultural production. Decisions made by men take precedence over those made by women, as confirmed by the data showing that men make the decisions three times more often when women own the land than women do when men are the owners ([Chart 1](#)).

Similar data were obtained for decision-making regarding agricultural work scheduling. Most often, both spouses are involved in the decision-making process. However, data indicate that more men (16.6%), whether husbands or other household members, make decisions about the work schedule independently, compared to women (10.6%) ([Table 4](#)).

It was found that land ownership was a significant factor of exercising one's right to social security and pension ($\chi^2=43.009$, $df=12$, Asymp. Sig.= .000). Even though the majority of the respondents (49.3%) exercise this right through their husband or another male household member, 28.8% exercise it as registered farmers and 21.2% as unemployed persons. It must be noted that 60% of the respondents who own land exercise this right as registered farmers, as do 32% of the respondents whose husbands own the land.

The power of women farmers to make budgeting decisions for living expenses is disproportional to the household chores they carry out by themselves in addition to other agricultural work. Over 80% stated that, in addition to farming, they were the ones who did all the cooking, dish washing, and house cleaning, while over 70% did all the ironing. The expectation in modern societies is that more responsibilities entail more power in formal and informal social groups, but it does not apply to traditional societies. The responsibilities imposed on women outside of agricultural production do not entail more decision-making power regarding budgeting. Although joint decision-making regarding everyday expenses is the most common practice among spouses and multiple household members, it is noteworthy that almost three times more women than men make such decisions independently ([Table 5](#)).

The data revealed a relationship between land ownership and budgeting decision-making for living expenses ($\chi^2=94.985$, $df=20$, Asymp. Sig.= .000), as well as between age and decision-making ($\chi^2=18.606$, $df=10$, Asymp. Sig.= .046) and between education and decision-making ($\chi^2=19.664$, $df=10$, Asymp. Sig.= .033).

It is encouraging to learn that when ownership is shared, women are most often those who handle budgeting, and when either the woman or the man is the owner, budgeting decisions are most often made by both. In addition, female sole land owners more often make budgeting decisions independently compared to male sole land owners ([Chart 2](#)).

Joint decision-making regarding budgeting for living expenses is prevalent in all three respondent age groups (18-35: 52.3%; 36-65: 60%; over 65: 38.9%). Interestingly, in households of the respondents aged 36 to 65, fewest of them make these decisions independently (8.6%), while this percentage is somewhat higher among the youngest group (11.4%) and the highest among the over-65 group (27.8%).

The obtained data also show that joint budgeting decisions are more prevalent as the education level increases. Fewer than a half of the respondents with primary and secondary education (41.7% and 45.3%, respectively) participate in joint decision-making, as opposed to as many as 75% of the respondents with college or higher education. It is also relevant that

in cases of women with college or higher education, men (husband or other) never make independent budgeting decisions, but this percentage increases as the women's education level decreases. Thus, male household members make all the budgeting decisions in 15.6% of the cases of women with secondary education and in 16% of the cases of women with primary education ([Chart 3](#)).

The majority of the respondents spend up to 5 days a week doing agricultural work (68.9%), but the percentage of those who spend the entire week on farming is also not negligible (18.9%) ([Table 6](#)).

When household chores (cooking, dishwashing, house cleaning, and ironing) are added, which, according to two-thirds of the respondents, are solely their responsibility, with another third of the respondents having to take care of the children (including school-related duties) and the elderly, it becomes clear that women are left with little time to participate in public life and social organisations. Then it is hardly surprising that as many as 64.4% of the respondents have never heard about any institutions in their municipality offering education for agricultural production to women and that 67.4% of them have never participated in a workshop on agricultural production organised by the local self-government authorities or professional organisations.

Finally, the data show that there are differences in the degree of awareness of the existence of institutions offering education for agricultural production within the respondents' municipality, depending on their age. Interestingly, percentage-wise the oldest respondents are aware of such institutions on the largest scale (N=18, 11.1%), those aged 36 to 65 slightly less (N=70, 10%), and the respondents aged 18 to 35 least (N=44, 2.3%). However, regardless of their awareness, no respondent from the oldest group has ever participated in any education activities organised by institutions, which could be attributed to their age; on the other hand, 7.1% of the respondents aged 36 to 65 participated in education programmes. It was also established that the most educated respondents, albeit a small percentage of them, possessed most information about the institutions in their municipality that offer education for agricultural production. Only 9.1% of the respondents with college or higher education have this kind of information, which is still higher than those with secondary (7.8%) and primary education (4.2%). At the same time, as many as 25% of the respondents with college or higher education have participated in education programmes, as opposed to 3.1% with secondary and none with primary education.

DISCUSSION

Women's role and decision-making power in agriculture are largely determined by geographic, cultural, and historical factors of the social community in which women farmers are actors. They most often do not own a farm or own one only formally to receive certain benefits and subsidies; they do not make decisions about agricultural production, and they do not manage other resources necessary for agricultural production. Data show that around 9% of women farmers in the world do not have the right to own land owing to the patriarchal system in their country. (UN, 2020) In particular, the lack of right to own land prevents women from asking banks for institutional loans, because banks usually treat land as property. According to the results of the 2012 agricultural census in Serbia, 18.1% of

agricultural land is owned by women, but this mostly includes smaller plots up to 2 hectares. "At the same time, 63% of women living in rural areas are employed in agriculture, whereas 86% of formally employed persons on farms are men. The highest percentage of women in rural areas (84%) do not own any property, and out of those who do, 40% own an entire plot, 12.6% own only half a plot, while 8.4% own less than one half of a plot" (Gender Analysis with Proposed Indicators, 2020, p. 5).

According to the data for 2019, 35.5% of women in Serbia either own or co-own agricultural land (Achieving SDG indicator 5.a.2 in the Western Balkans and beyond, 2022, p. 14), whereas the data obtained in the present study indicate a lower percentage – 26.5%. Serbia's legal framework does not only guarantee equal inheritance rights, but also the registration of a joint land title, as well as other rights, which puts Serbia among the countries providing a high level of gender equality regarding land ownership and/or control (Achieving SDG indicator 5.a.2 in the Western Balkans and beyond, 2022, p. 10),⁷ so the obtained results are not surprising. Culturally, South-eastern Serbia is a region reliant upon traditional arrangements with regard to agricultural production. Land ownership also depends on the traditional inheritance arrangement, wherein the inheritor of agricultural land is the male, specifically a brother, to whose benefit women often waive their right to inherit the piece of land to which they are legally entitled by the Serbian law. It is usually considered that a male household member should own the property and make decisions about agricultural production. The gender gap in agriculture in the Municipality of Svrlijig is also corroborated by the data about family farm owners from 2012, according to which almost five times more men owned a family farm compared to women (http://popispoljoprivrede.stat.rs/?page_id=6221). However, the said gender gap is also present throughout the world. According to the most recent data, only 30% of agricultural farms in Europe are operated by women (Fanelli, 2022). According to both our results and those for all of Serbia, land ownership correlates with older age, as only 18.5% of women under 36 are formal owners of their family farm, whereas more women over 65 in South-eastern Serbia are owners compared to their counterparts in the Province of Vojvodina. Such nationwide age-dependent ownership structure is explained by tradition (the oldest surviving member inherits the family farm), by migrations of the male workforce, and by a general lack of interest in agricultural activities (FAO, 2021, p. 29).

Nevertheless, it has to be noted that solving the gender gap in agriculture takes more than merely removing the inequality in land ownership. It is also relevant whether women have equal control as men over resource use, whether they participate in decision-making regarding production itself and production investments, whether they are allowed to rely on specific benefits to increase production and income, and whether they have access to information pertaining to this type of production (Huyer, 2016). According to an earlier study, 16.8% of the respondents independently made decisions concerning agricultural production. In 50.8% of the cases, the respondents' husbands were the ones making the decisions and in 3.5% of the cases decisions were made jointly. Another male family member was the decision-maker in 17.2% of the cases, another female family member in only 2.3% of the cases,

⁷ Unlike Serbia, Montenegro and North Macedonia are countries with mid-level guarantees of gender equality regarding land ownership and/or control, whereas Bosnia & Herzegovina provides only low guarantees (Achieving SDG indicator 5.a.2 in the Western Balkans and beyond, 2022, p. 10).

while decisions were made jointly by multiple family members in 9.4% of the cases (Babović & Vuković, 2008). Even though it is promising that, according to our research, in 47% of the cases decisions about agricultural production are made jointly by spouses, the fact that only 9.1% of women make independent decisions regardless of their ownership status is a cause for concern. The data show that men make decisions three times more often when women own the land than women do when men are the owners, which indicates that decisions made by men take precedence over those made by women. Even though joint decision-making by spouses regarding agricultural work scheduling is prevalent, the data still indicate that a higher percentage of men make decisions independently, which also applies to decision-making regarding budgeting for living expenses. Regardless of the data obtained here, which are more favourable than those obtained in previous studies, decision-making remains gendered. Male dominance in decision-making in relation to agricultural production and work scheduling can be associated with the equipment used in production. Namely, women find it difficult to operate most agricultural machines, as these are not gender-adapted.

In summary, women in agriculture in South-eastern Serbia predominantly do not own an agricultural farm, do not own agricultural production equipment, do not make independent decisions about the agricultural production process, work scheduling, and budgeting for living expenses, and do not have sufficiently active institutional support from the local self-government. In addition, women are mostly engaged in other household work, which is why they are poorly informed and why they rarely participate in local self-government activities aimed at women farmers' empowerment.

CONCLUSION

Women in rural areas perform agricultural activities in a variety of ways depending on their socio-economic status – they work on their own land as farm owners or, more often, they are helping members on the farm owned by the husband or another male family member. Agriculture allows women to remove social barriers by earning their own living, especially in rural areas, where the possibilities of working in other fields are limited. Unfortunately, old prejudices and in-family resistance prevent women from becoming financially and socially independent, so even if agriculture provides them with an opportunity to overcome such limitations and build a secure life for themselves, women are yet to free themselves from the shackles of traditional cultural customs.

The data obtained in this study confirm the first specific hypothesis that the minority of women have ownership of agricultural production resources. The second specific hypothesis was only partially confirmed, because the data showed that joint decision-making by the spouses or multiple household members regarding agricultural production, agricultural work scheduling, and budgeting for living expenses was the most common. The third specific hypothesis was also only partially proved, because age and education influence the degree of women farmers' empowerment only in some of the dimensions. Therefore, the conclusion is that the general hypothesis was partially proved, as well.

Although the data obtained in this study indicate a certain degree of women farmers' empowerment, agricultural activities are nonetheless gendered in the geographic area covered by the study. The analysis of gender gaps in Europe shows that education is the key

factor to bridge the gender gap in agriculture (Fanelli, 2022), and since the Development Plan for the Municipality of Svrljig 2021-2028 lists agricultural and rural development as one of its priorities, only without identifying women as a target group (Development Plan for the Municipality of Svrljig 2021-2028, 2021), special attention should be directed towards educational programmes aimed at empowering women in agriculture and developing capacities for women's empowerment, which would lead to gender equality in this field of activity.

The results of this study can contribute to a better grasp of the geographical range of agricultural production gendering, as they constitute empirical evidence of gender inequality in agriculture in South-eastern Serbia. The results reveal the cultural trends present in this region of the Balkans. Therefore, future development programmes need to be adapted to the geographical and cultural characteristics of the area in which global policy guidelines are to be implemented.

The core limitation of this study is the impossibility of generalising the obtained data, given that the study covered only one municipality in South-eastern Serbia. Another limitation is the use of an instrument that only yields quantitative data, which are insufficient to provide a comprehensive picture of the actual status of women in agriculture.

Considering the recommendations on the necessity of integrating quantitative and qualitative methods when studying women's empowerment in agriculture, future studies should rely on quantitative and qualitative research of women farmers' empowerment in multiple regions in Serbia. Use of both methods would help determine the gender gaps and facilitate the comparison with the data on agricultural gender gap from other countries, while the obtained data could then be used to frame a development policy for gender equality in agriculture.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Achieving SDG indicator 5.a.2 in the Western Balkans and beyond.* (2022). Available at: <https://serbia.un.org/sites/default/files/2022-07/cb9475rs%20%281%29.pdf> [In Serbian]
- Alkire, S., Meinzen-Dick, R., Peterman, A., Quisumbing, A., Seymour, G., & Vaz, A. (2013). The women's empowerment in agriculture index. *World Development*, 52(December 2013), 71–91. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2013.06.007>
- Alsop, R., Bertelsen, M. F., & Holland, J. (2006). *Empowerment in Practice: From Analysis to Implementation*. Washington: World Bank Publications.
- Babović, M., & Vuković, O. (2008). *Rural Women as Helping Members of a Farming Household: Status, Roles and Welfare Rights*. Beograd: Program za razvoj Ujedinjenih nacija. [In Serbian]
- Babović, M. (2014). Gender aspects of the access to economic resources within territorialization processes: Research in the region of Zlatibor. *Sociološki pregled*, 48(3), 353–381. DOI: [10.5937/socpreg1403353B](https://doi.org/10.5937/socpreg1403353B) [In Serbian]
- Blagojević, M. (2010). *Rural Women in Vojvodina: Everyday Life and Rural Development*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova. [In Serbian]

- Bokić, J., Čikić, J. (2014). Quality of life in rural areas. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 64(147), 235–249. <https://doi.org/10.2298/ZMSDN1447235B> [In Serbian]
- Boserup, E. (1970). *Woman's role in economic development*. New York: St. Martin's Press.
- CGIAR. (2014). *Memo re: Common Gender and Empowerment Intermediate Development Outcomes (IDOs)*. Available at: <https://library.cgiar.org/handle/10947/3171>
- Cvejić, S., Babović, M., Bogdanov, N., Petrović, M., & Vuković, O. (2010). *Social Exclusion in Rural Areas of Serbia*. Beograd: UNDP. [In Serbian]
- Ćeriman, J., & Milutinović Bojanić, S. (2016). *Rurality and Gender: Availability and Identification of Social Security Programmes*. Beograd: CELAP, IFDT, Centar za razvoj zajednica i Akademska knjiga. Available at: <https://rifdt.instifdt.bg.ac.rs/bitstream/handle/123456789/1721/Ruralnost-i-rod.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. [In Serbian]
- Čikić, J. (2013). Social vitality in researching rural development. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 63(143), 293–306. <https://doi.org/10.2298/ZMSDN1343293C> [In Serbian]
- Deere, C. D., Oduro, A., Swaminathan, H. & Doss, C. (2013). Property Rights and the Gender Distribution of Wealth in Ecuador, Ghana and India. *The Journal of Economic Inequality*, 11(2), 249–265. <https://doi.org/10.1007/s10888-013-9241-z>
- Development Plan for the Municipality of Svrlijig 2021–2028*. (2021). Available at: <https://www.svrlijig.rs/plan-razvoja-opstine-svrlijig-2021-2028-godine/> [In Serbian]
- Fanelli, R. M. (2022). Bridging the Gender Gap in the Agricultural Sector: Evidence from European Union Countries. *Social Sciences*, 11(3), 105. <https://doi.org/10.3390/socsci11030105>
- FAO. (2021). National gender profile of agriculture and rural livelihoods – Serbia. Budapest. Available at: <https://secons.net/wp-content/uploads/2022/01/142-publication.pdf>
- Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2011). *The State of Food and Agriculture: Women in Agriculture: Closing the Gender Gap for Development*. Available at: <https://www.fao.org/3/i2050e/i2050e.pdf>
- Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2020). FAO Policy on Gender Equality 2020–2030. Available at: <https://www.fao.org/3/cb1583en/cb1583en.pdf>
- Gender Analysis with Proposed Indicators*. (2020). Available at: <http://upisnepokretnosti.rs/Files/00071/Rodna-analiza-sa-predlogom-indikatora.pdf> [In Serbian]
- Goetz, A. M., & Gupta R. S. (1996). Who takes the credit? Gender, power, and control over loan use in rural credit programs in Bangladesh. *World Development*, 24(1), 45–63. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(95\)00124-U](https://doi.org/10.1016/0305-750X(95)00124-U)
- Huyer, S. (2016). Closing the Gender Gap in Agriculture. *Gender, Technology and Development*, 20(2), 105–116. <https://doi.org/10.1177/0971852416643872>
- Ilić Krstić I., & Miltojević V. (2020). Women in Agriculture and Climate Change Adaptation. *Svet rada*, 17(3), 295–304. [In Serbian]
- Ilić Krstić, I., & Miltojević, V. (2022). Perception of Climate Change by Female Farmers in Serbia – A Case Study. In: S. Kirin, I. Štedul & M. Bubaš (eds.) *Book of Proceedings 8th International Professional and Scientific Conference "Occupational Safety and Health"* (909–915). Croatia, Karlovac: Karlovac University of Applied Sciences.
- Jelić, S., & Jovanović, T. (2011). Rural Population and Poverty. *Ekonomika poljoprivrede*, 58(2), 175–189. Available at: <https://www.ea.bg.ac.rs/index.php/EA/article/download/739/651> [In Serbian]

- Jelić, S. M., & Kolarević, V. Ž. (2021). Depopulation and availability of services, contents for social participation and infrastructure in rural settlements – illustrated by the devastated municipalities in South-Eastern Serbia. *Sociološki pregleđ*, 55(4), 1338–1360. DOI: [10.5937/socpreg55-32121](https://doi.org/10.5937/socpreg55-32121)
- Kabeer, N. (2001). Reflections on the measurement of women's empowerment: theory and practice. In: A. Sisask (ed.) *Discussing women's empowerment: theory and practice* (17–57). Stockholm: Swedish International Development Cooperation Agency.
- Mason, K. O. (2005). Measuring Women's Empowerment: Learning from Cross-National Research. In: D. Narayan (Ed.) *Measuring Empowerment: Cross-Disciplinary Perspectives* (89–102). Washington: World Bank Publications. Available at: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/7441/344100PAPER-0Me101Official0use0only1.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Mitrović, M. (2002). Serbian Village and Agriculture between Survival and Development. In: S. Bolčić & Milić (eds.) *Serbia at the End of the Millennium: Devastation of Society, Changes and Everyday Life* (195–213). Beograd: ISIFF. [In Serbian]
- Narayan, D. (2002). *Empowerment and Poverty Reduction: A Sourcebook*. Washington: World Bank Publications. Available at: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/15239/multi0page.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- National Gender Equality Strategy for the 2016–2020 Period with the Action Plan for the 2016–2018 Period*. „Službeni glasnik RS”, no. 4/January 22, 2016 2016. [In Serbian]
- Quisumbing, A. R., Meinzen-Dick, R., Raney, T. L., Croppenstedt, A., Behrman, J. A. & Peterman, A. (2014). Closing the Knowledge Gap on Gender in Agriculture. In: A. R. Quisumbing, R. Meinzen-Dick, T. L. Raney, A. C. J. A. Behrman & A. Peterman (eds.) *Gender in Agriculture: Closing the Knowledge Gap* (3–27). Netherlands: Springer. Available at: https://doi.org/10.1007/978-94-017-8616-4_1
- Rajić, Z., & Jelić, S. (2020). Sustainability of Family Farms in Serbia. In: M. V. Marković (ed.) *Sustainable Development of the Braničevo District and Kostolac Power Plant Complex* (107–112). Kostolac: Tehnička škola sa domom učenika „Nikola Tesla”. Available at: https://drive.google.com/file/d/13AtRvef4XDfZ0HFQh_YGZ2V4WYdw9zLU/view [In Serbian]
- Rao, V. & Woolcock, M. (2005). Mixing Qualitative and Econometric Methods: Community-Level Applications. In: D. Narayan (ed.) *Measuring Empowerment: Cross-Disciplinary Perspectives* (285–306). Washington: World Bank Publications.
- Stojšin, S. (1999). *The social position of the youth in the settlement of Kać – to stay or leave*. Graduation paper. Novi Sad: Filozofski fakultet. Novi Sad: Filozofski fakultet, (Graduation paper). [In Serbian]
- Stojšin, S. S. (2021). Changes in migratory patterns of village youth: example of the village of Kać. *Sociološki pregleđ*, 55(4), 1361–1381. DOI: [10.5937/socpreg55-34562](https://doi.org/10.5937/socpreg55-34562)
- Sustainable Development Goals*. (2018). Available at: <https://www.stat.gov.rs/media/3707/un-sdg-brochure-srb-cir-2018-2-web.pdf> [In Serbian]
- Šljukić, S. (2006). Agriculture and the Changes of the Social Structure: The Case of Serbia. *Sociologija*, 48(2), 137–148. <https://doi.org/10.2298/SOC0602137S>

Šljukić, S, Šljukić, M. (2012). Changes in the Social Structure of Agriculture: The Carrot without the Stick. In: D. Marinković & S. Šljukić (eds.) *Changes in Social Structure and Migrations* (422–437). Novi Sad: Odsek za sociologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu. [In Serbian]

Šljukić, S., & Šljukić, M. (2019). Sociological aspects of the transformation of agrarian structure of Serbia in 1990–2018. *RUDN Journal of Sociology*, 19(2), 235–243. <https://doi.org/10.22363/2313-2272-2019-19-2-235-243>

UN. (2020). *Realizing Women's Rights to Land and Other Productive Resources*. Available at: https://www.ohchr.org/sites/default/files/RealizingWomensRightstoLand_2ndedition.pdf

Women as Helping Farm Members – Their Status, Roles and Welfare Rights. Available at: <https://www.secons.net/files/publications/94-publication.pdf> [In Serbian]

ONLINE SOURCES:

<https://www.un.org/sustainabledevelopment/gender-equality/>

<https://www.fao.org/sustainable-development-goals/goals/goal-5/en/>

http://popispoljoprivrede.stat.rs/?page_id=6221

APPENDIX / ПРИЛОГ

Табела 1. *Власништво над пољопривредним земљиштем*
/ Table 1. *Ownership of agricultural land*

	N	%
Испитаница / Respondent	30	22.7
Супруг / Husband	50	37.9
Испитаница и супруг заједно / Respondent and husband	5	3.8
Други мушки члан домаћинства / Another male household member	43	32.6
Друга женска чланица домаћинства / Another female household member	4	3.0
Укупно / Total	132	100.0

← НАЗАД

← ВАСК

Табела 2. *Да ли сте и шта наследиле од родитеља?*
/ Table 2. *Did you inherit anything from your parents and, if so, what?*

	N	%
Нисам наследила ништа / I did not inherit anything	70	53.0
Наследила сам земљу / I inherited the land	30	22.7
Наследила сам кућу / I inherited the house	1	.8
Наследила сам и земљу и кућу / I inherited both the land and the house	16	12.1
Нисам ништа наследила већ је наследио мој брат / I did not inherit anything, my brother did	15	11.4
Укупно / Total	132	100.0

← НАЗАД

← ВАСК

Табела 3. Доношење одлука о пољопривредној производњи
/ Table 3. Decision-making regarding agricultural production

	N	%
Испитаница / Respondent	12	9.1
Супруг / Husband	18	13.6
Испитаница и супруг заједно / Respondent and husband	62	47.0
Други мушки члан домаћинства / Another male household member	11	8.3
Друга женска чланица домаћинства / Another female household member	1	.8
Више чланова заједно / Multiple household members	28	21.2
Укупно / Total	132	100.0

← НАЗАД

← ВАСК

Табела 4. Ко доноси одлуке о пољопривредној производњи?
/ Table 4. Who makes decisions about agricultural production?

	N	%
Испитаница / Respondent	13	9.8
Супруг / Husband	16	12.1
Испитаница и супруг заједно / Respondent and husband	64	48.5
Други мушки члан домаћинства / Another male household member	6	4.5
Друга женска чланица домаћинства / Another female household member	1	.8
Више чланова заједно / Multiple household members	32	24.2
Укупно / Total	132	100.0

← НАЗАД

← ВАСК

Табела 5. Распоређивање новца за свакодневну појрошњу
/ Table 5. Budgeting decisions for living expenses

	N	%
Испитаница / Respondent	16	12.1
Супруг / Husband	6	4.5
Ја и супруг заједно / Respondent and husband	72	54.5
Други мушки члан газдинства / Another male household member	8	6.1
Друга женска чланица домаћинства / Another female household member	2	1.5
Више чланова заједно / Multiple household members	28	21.2
Укупно / Total	132	100.0

← НАЗАД

← ВАСК

Табела 6. Број радних дана у недељи које жене поведе
у обављању пољопривредних послова / Table 6. Number of days
women perform agricultural work each week

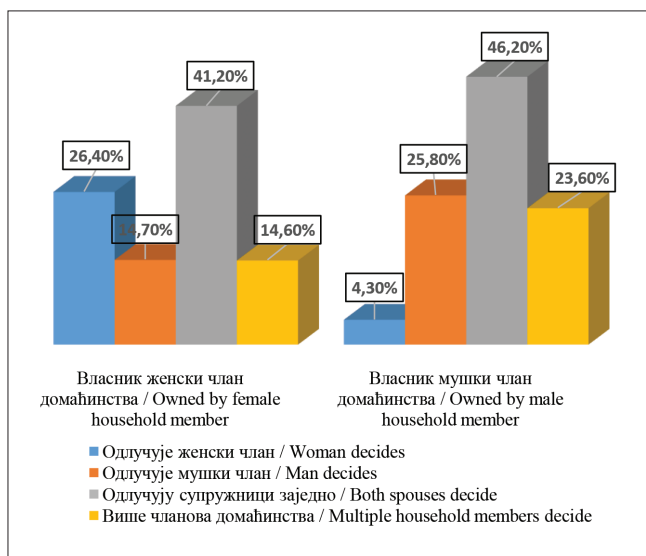
	N	%
До 5 радних дана / Up to 5 days	91	68.9
6 радних дана / 6 days	16	12.1
7 радних дана / 7 days	25	18.9
Укупно / Total	132	100.0

← НАЗАД

← ВАСК

← НАЗАД

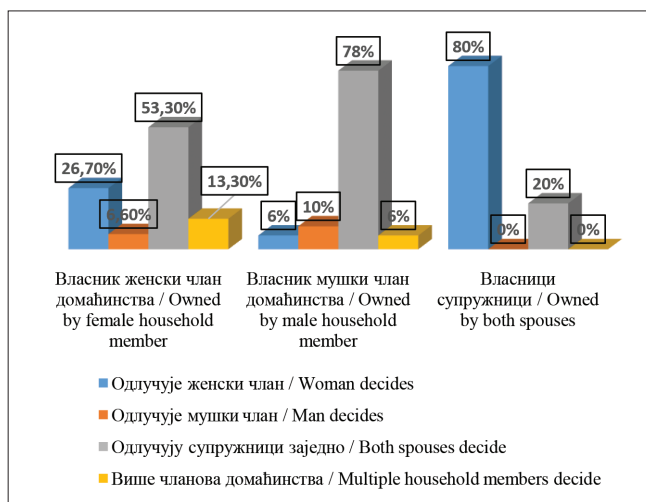
← BACK

Графикон 1. Власништво над земљиштем и одлучивање о пољопривредној производњи / Chart 1. Land ownership and decision-making regarding agricultural production

← НАЗАД

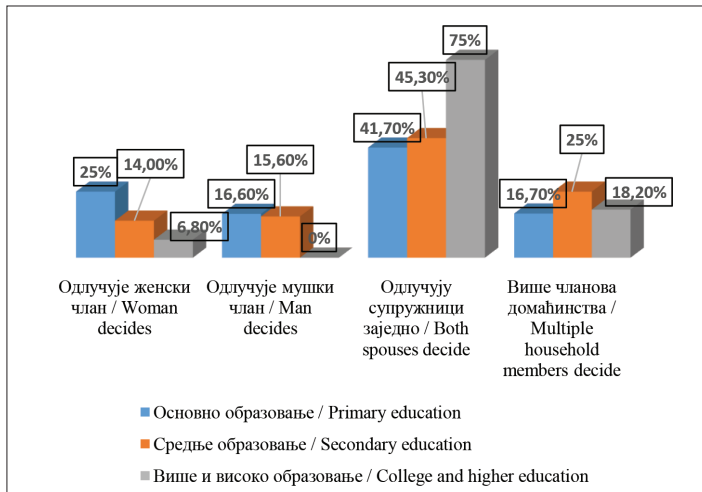
← BACK

Графикон 2. Власништво над земљиштем и распоређивање новца за свакодневну потрошњу / Chart 2. Land ownership and budgeting for living expenses

← НАЗАД

← BACK

Графикон 3. Образовање и одлучивање о распоређивање новца за свакодневну потрошњу / Chart 3. Education and budgeting decisions for living expenses